

Mit üzen a Magyar Nyelvtudományi Társaság a mának – már megalakulásával és első tetteivel?*

1. Elnökünknek, egykori kedves tanítványomnak és immár jó ideje kedves barátomnak, Kiss Jenőnek a 70. születésnapját ünnepeljük. Geleji Katona István szép kifejezésével élve, mintegy másfél éve a Magyar Nyelvtudományi Társaság százéves történetével vagyok foglalatoss. Ezért gondoltam arra, hogy e kedves alkalommal a következő témáról fejtem ki gondolataimat: Mit üzen a Magyar Nyelvtudományi Társaság a mának – már megalakulásával és első tetteivel?

2. Ha feltesszük a kérdést: a Magyar Nyelvtudományi Társaság vajon miért tudott ilyen hosszú időn át nemcsak fennmaradni, hanem a magyar nyelvstudomány és a nyelvi műveltség alakulásába folyamatosan és hatásosan beleszólni, akkor röviden a következőt kell válaszolnunk. Azért, mert megalakulásakor helyes és reális célt tűzött ki maga elé; mert mindig a kor követelményeihez igazította tevékenységének formáit és módszereit; mert mindig maga köré tudta gyűjteni a kiemelkedő nyelvészeket; mert látványosságok nélkül, de szüntelenül ellátta feladatát, és mert mindig mindenhez köze volt, ami a magyar nyelv, illetve a nyelv és ezek tudománya körül történt.

3. Kezdjük azzal, miért és hogyan jött létre ez a sajátos közösség.

A 20. század elején végképp megérett a helyzet a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalakítására. Indokolták ezt mindenekelőtt a nyelvstudományon kívül álló, jobbára társadalmi okok. Ekkorra a tudományok ugyanis felértékelődtek, a velük foglalkozókat az a tudat hatotta át, hogy az egyetemes fejlődést, közelebbről a nemzeti polgárosodást segítik. Nálunk a millenniumi felbuzdulás még inkább a magyarság múltjának a vizsgálatát állította a középpontba. Azután európai jelenség volt a népi kultúra felé fordulás, aminek következtében a néprajz, valamint a népnyelvnek, a népköltészetnek és a népzeneének a kutatása is fellendült. Végül a 19. század második felében sorra-rendre alakultak a szaktudományos társulatok: a Természettudományi Társulat (már 1841-ben), a Történelmi Társulat (1867-ben), a Földrajzi Társaság (1872-ben), a Néprajzi Társaság (1889-ben) és így tovább; mindez aztán nyilvánvalóan mintát és kihívást jelentett a nyelvvel, az anyanyelvvel foglalkozóknak is.

Megvoltak az indítóokok a nyelvstudományon belül is. A nyelv kutatása iránti érdeklődés 1870 után különösen megélénkült. A 19. század közepétől nyelvészeti folyóiratok indultak (a Magyar Nyelvészet, a Nyelvtudományi Közlemények, a Magyar Nyelvőr). Aztán a nyelvstudományban jelentkező új irányzatok – elsősorban az újgrammatikus iskola – megalapozottabb és így szervezettebb együttműködést kívánt. KISS JENŐ joggal hangsúlyozza továbbá, hogy az anyanyelv iránti érdeklődést nálunk a német nyelvvel szembeni anyanyelvfeltő buzgalom is táplálta, de ezt szolgálták az ortológus és neológus, valamint a nyelvrokonság-

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiss Jenőt köszöntő ülésén 2013. február 15-én.

gal kapcsolatos viták, és ezt szolgálta természetesen a Magyar Nyelvőr is. (KISS 2005: 8.)

Az indítóokok mellett szükség volt arra is, hogy bizonyos feltételek teljesüljenek. Ilyen volt mindjárt az anyagi feltételek biztosítása. Ismeretes, hogy a 19. század második fele, a századforduló és a 20. század eleje anyagi szempontból is feltörekvő korszak volt. Ez így – röviden szólva – lehetővé tette például az áldozatvállalást is. Nem hiányzott azonban „egy felkészültségében európai szintű, létszámában is ütőképes, hadra fogható nyelvésznezmedék sem” (KISS 2005: 8). És nagyon lényeges volt, hogy ekkor akadt egy igazán szervező és tudós egyéniség, Szily Kálmán, aki a lehetőségeket felhasználva biztos úton indította el a Magyar Nyelvtudományi Társaságot és folyóiratát, a Magyar Nyelvet. Persze arról sem feledkezhetünk meg, hogy hozzá méltó segítők társak is voltak szép számmal.

4. Megfelelő előkészítés után 1903 októberében napilapokban, november 15-én pedig a Magyar Nyelvőrben felhívás jelent meg (Nyr. 1903: 465–6, újra közölve: MNy. 1905: 44–5). Ez a nem hosszú felszólítás először is anyanyelvünk kiművelésére hívott fel: „Minden nemzetnek féltett kincse és védő pajzsa a nyelve. Nekünk is, magyaroknak hazafias kötelességünk, hogy [...] napfényre hozzuk kincseit az évszázadok birodalmából és népünk öröklött hagyományaiból. [...] E végre elhatároztuk, hogy lelkes közönségünk támogatásával megalakítjuk a Magyar Nyelvtudományi Társaságot.” (Uo.) A Felhívást harmincan írták alá: „Ásbóth Oszkár, Balassa József, Bánóczy József, Beöthy Zsolt, Csengeri János, Freckay János, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Herman Ottó, Joannovics György, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Kuun Géza gr., Melich János, Négyesy László, Munkácsi Bernát, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Sebestyén Gyula, Simonyi Zsigmond, Széchy Károly, Szilády Áron, Szily Kálmán, Szinnyi József, P. Thewrewk Emil, Tolnai Vilmos, Vikár Béla és Zolnai Gyula” (Nyr. 1903: 466). A névsorból kitűnik, hogy az aláírók között ott vannak a kiemelkedő magyar nyelvészek mellett irodalomtörténészek: Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Négyesy László, Riedl Frigyes, továbbá néprajztudósok: Herman Ottó, Sebestyén Gyula, Vikár Béla, és képviseltették magukat más nyelvtudományok: a germanisztika, a szlavisztika, az orientalisztika is.

Az előkészítő bizottság – tagjai voltak: Szily Kálmán, Herman Ottó, Melich János, Sebestyén Gyula, Simonyi Zsigmond és ifj. Szinnyi József – a toborzást illetően is igen jól dolgozott, már 1903. december 19-ére összehívták az alakuló közgyűlést. Ezen 43-an voltak jelen, köztük Móricz Zsigmond is. Szily Kálmán előadta többek között, hogy ez a társaság maga fogja eltartani magát. Hangsúlyozta aztán a Társaság fő célját: szolgálni a közönséget és nyelvünk ügyét. Már ekkor felvetette, hogy a Társaság – mihelyt ereje engedi – folyóiratot fog indítani. Ezt követően a közgyűlés megvitatta az előkészítő bizottság által előterjesztett alapszabály-tervezetet. A közgyűlés elnökévé egyébként Szily Kálmánt, jegyzővé Melich Jánost és Tolnai Vilmost választották. Végül az elnök előterjesztette az addig jelentkezettek névsorát: 5 alapító tagról (köztük van Gyulai Pál is), 127 rendes és 1 pártoló tagról tett említést. A rendes tagok között nyelvészekon kívül irodalom- és néprajzosok és mások találhatók, ott szerepel a Gárdonyi Géza neve is.

Mint jeleztem, az alakuló közgyűlésen megvitatták az alapszabály-tervezetet is. Ez a gondosan kimunkált dokumentum a Társaság szervezetének és működésének minden lényeges kérdésére kitért. („A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályai”-nak a Hornyánszky nyomdában 1903-ban kinyomtatott változatát másolatban láthatjuk a MNyTK. 152. számának a függelékében.) Az alapszabály tartalmazza a Társaságnak a címét, a célját, a feladatait, a tagtípusokat (tisztelőbeli, alapító, rendes és pártoló tag), ez utóbbiak jogait és kötelességeit; továbbá utal a tisztikarra (elnök, alelnök, titkár, jegyző, pénztáros és könyvtáros, 21 fővárosi és 9 vidéki választmányi tag), és úgyszintén szól ezek jogairól és kötelességeiről, továbbá a gyűléseknek a (választmányi, felolvasó ülés és közgyűlés) rendjéről, valamint a Társaság vagyonáról, pecsétjéről, végül esetleges feloszlásának a módjáról. Az alapszabályt a belügyminiszter 1904. május 2-án erősítette meg. A Társaságnak a szervezete, illetve az alapszabályai a száz év alatt többször módosultak bizonyos mértékben, mindig illeszkedve a változó helyzethez, illetve a szükségletekhez.

5. Az 1904. október 22-i közgyűlés megválasztotta aztán a vezetőséget: elnök Szily Kálmán, alelnök Szinnyei József, titkár Tolnai Vilmos, jegyző Gombocz Zoltán lett. Hogy milyen jól látta el a vezetőség a feladatát, azt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy – Semsey Andor és mások jelentős adományát felhasználva – már 1905. január 24-én Szily Kálmán elnök bemutatta a Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek az első füzetét.

Ezen a közgyűlésen megválasztották a választmány tagjait is. A 21 budapesti választmányi tag között a nyelvészeken kívül (Tolnai Vilmos, Ásbóth Oszkár, Melich János, Simonyi Zsigmond, Balassa József, Erdélyi Lajos stb.) ott szerepeltek az irodalomtörténészek (Gyulai Pál, Négyesy László, Beöthy Zsolt) és néprajzosok (Herman Ottó, Sebestyén Gyula, Katona Lajos, Vikár Béla). A 8 vidéki választmányi tag között ott volt például Horger Antal, Kuun Géza, Kardos Albert és Szilády Áron.

6. A Magyar Nyelv első füzetében látott napvilágot a Szily Kálmán és Tolnai Vilmos által kidolgozott „Mit akarunk?” című irat (MNy. 1905: 1–2), amely a Társaság folyóiratának a programját ismertette és amelyet 12 000 példányban megküldtek a Budapesti Szemlének, a Századoknak, az Egyetemes Philológiai Közlönynek, a Természettudományi Közlönynek és a napilapoknak közlés céljából.

A programadó rövid írásban öt feladatot jelöltek meg a Társaság számára: felkelteni a közönség érdeklődését az anyanyelv és a nyelvtudomány iránt, mégpedig e tudomány eredményeinek közérthető formában való közreadásával; egyesíteni a magyar nyelvészek seregét; reális álláspontot képviselni az ortológiával és a neológiával, valamint az egész nyelvújítással kapcsolatban; nagy súlyt helyezni az irodalmi nyelv, a tudományos műnyelv vizsgálatára, továbbá nyelvtörténeti és népnyelvi adatok gyűjtésére, illetve ilyen irányú kutatásokra; végül pedig célul tűzték ki: tervszerűen előrevinni a nyelvtudományt. Meglepő, hogy a tudományos műnyelvvél való foglalkozás is ott szerepelt az egyoldalú célkitűzésben, kissé részletezve így: „állandó figyelemmel fogjuk kísérni irodalmi nyelvünk s tudomá-

nyos műnyelvünk újabb fejlődését s a hol lehet elő is fogjuk mozdítani, de a hol kell, küzdeni is fogunk ellene, mindenkor helyet adva az ellenvéleményeknek is – de a személyeskedéseknek soha.” Idézem még a következő két megállapítást: „Különös gondot fogunk fordítani a népnyelv és az egyes nyelvjárások megismerésére és ismertetésére, valamint nyelvtörténeti adatok gyűjtésére is. Czikkeink megválogatásában s közrebocsátásában tervszerűleg fogunk eljárni. Mindenkor közérthetőségre, folytonos és fokozatos emelkedésre fogunk törekedni.”

7. Ki kell emelnünk, hogy a Társaság „motorja” Szily Kálmán elnök volt. Ő tette a legtöbbet a Társaság megalakítása és folyóiratának gyors megindítása, továbbá anyagi alapjának a biztosítása érdekében, ezenkívül szigorú következetességgel irányította a Társaság teljes működését, miközben ő maga nyelvtudósként is részt vett a Társaság életében.

A magyar nyelvtudomány korszerű megalapozásában és megfelelő alakításában az irányító szerepet fokozatosan a másik „motor”: Gombocz Zoltán töltötte be. Gombocz 1904-től 1907-ig a Társaság jegyzője, 1907-től 1914-ig, a kolozsvári egyetemre történő kinevezéséig, majd 1922-től 1925-ig a Társaság titkára és 1925-től haláláig, 1935-ig alelnöke volt. És ami talán még lényegesebb, a Társaság folyóiratának megalapításától 1914-ig, valamint Kolozsvárról visszatérte után, 1922-től 1935-ig egyik szerkesztője és – ahogy MELICH emlékezett rá – „a legnagyobb súlyú és értékű munkatársa volt” (MELICH 1935: 200).

Gombocz Zoltán a nyelvtudomány történetének kimagasló alakja. Kiemelkedett mindenekelőtt abban, hogy munkálkodásával átfogta a tágabb értelemben vett magyar nyelvtudománynak csaknem az egészét. Mind a vizsgált nyelv korát illetően: a finnugor időktől szinte 1935-ben bekövetkezett haláláig; mind az akkori lehetséges vizsgálati módokat tekintve: a STEINTHAL–PAUL–WUNDT nézeteit folytató nyelvtörténeti-lélektani megközelítéstől a SAUSSURE-re is építő leíró nyelvészetten át az ugyancsak SAUSSURE-től elinduló és a prágai iskola eredményét is felhasználó funkcionális szemléletig; mind pedig az egyes diszciplínákat nézve: a hangtantól a jelentéstanon, az őstörténeten és a névtudományon át a nyelvművelésig. Kiemelkedett továbbá a tekintetben, hogy az elméleti alapok és a nyelvvizsgálati módok egyaránt érdekelték: az újgrammatikus iskolát bemutató s „A jelenkori nyelvészet alapelemei” című 1898-as dolgozatától az 1934-ben megjelent „Funkcionális nyelvszemlélet”-ig olyan sok, az általános nyelvészetet tárgyaló vagy azt is lényegesen érintő műve, tanulmánya látott napvilágot, hogy az általános nyelvészetet is mondhatnánk GOMBOCZ legkedveltebb munkaterületének. Ugyanakkor sohasem állt meg az elméletnél, mindig tovább ment a gyakorlatig. Ezzel függ össze, hogy vonzódott az alkalmazott nyelvtudományi ágak felé is: többször foglalkozott a stilsztika, a nyelvhelyesség, a nyelvészeti terminológia kérdéseivel, valamint az anyanyelv és az idegen nyelvek tanításával, illetőleg a tankönyvek módszerével, stílusával. Kiemelkedett abban is, hogy szintézisalkotó volt. Ezt a „Magyar etymologiai szótár” megjelent füzetei, a „Magyar történeti nyelvtan”-nak a – könyvomas jegyzet formájában fennmaradt – részletei, a „Jentéstan”, a „Nyelvtörténeti módszertan” stb. igazolják. Közvetlen lépést tartott továbbá mind a magyar, mind a német, francia, angol, olasz, spanyol,

finn, svéd nyelvű szakirodalommal. Ha figyelembe vesszük külföldön elhangzott előadásait, ott megjelent dolgozatait és azt, hogy jelentéstana – főleg tanítványa, Ullmann István hatására – több helyütt ismertté vált, akkor elmondhatjuk, hogy közvetítette Európát, és közvetített Európának (vö. FEHÉR 2011). Röviden: széles látókör, problémaérzékenység és lényeglátó képesség, bámulatos emlékező tehetség, kivételes irodalmi és művészeti érzék, kristálytisztá gondolatmenet, az érzelmeket is kellőképpen megmozgató, hatásos stílus és franciás elegancia jellemezte Gombocz Zoltánt. (L. a Gombocz Zoltán születésének századik évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülészak előadásait: MNy. 73: 389–482.)

Természetesen Gombocz Zoltánon kívül a Társaság történetének első évtizedeiben is több, Társaságunkhoz csatlakozó kiváló nyelvtudós vett részt előadással, tanulmányok írásával és egyéb módon a Társaság felvirágoztatásában. Hogy ezúttal csak néhányukat említsem meg, utalok a következőkre: Horger Antal, Jakubovich Emil, Melich János, Mészöly Gedeon, Pais Dezső, Szinnyei József, Tolnai Vilmos, Zolnai Gyula.

Mintegy érdekességként megemlítem, hogy néhány kiemelkedő tudós mikor lett Társaságunk tagja és kinek az ajánlatára: Pais Dezső tanárjelölt (1908) Trócsányi Zoltán ajánlatára; Hóman Bálint egyetemi könyvtári tisztviselő (1909) Mészöly Gedeon ajánlására; Kodály Zoltán zeneakadémiai tanár (1910) Gombocz Zoltán ajánlására; Pintér Jenő gimnáziumi tanár (1911) Melich János ajánlására; Zsirai Miklós tanárjelölt (1913) Gombocz Zoltán ajánlására; Kosztolányi Dezső (1916) Szily Kálmán ajánlására.

8. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megalakulása után szinte azonnal virágzásnak indult, amely virágzás jellemző maradt a következő évtizedekben is (vö. BÁRCZI 1965: 5). Egyébként a Társaság életében mindjárt létrejöttek azok a szervezeti és működési formák, amelyek kisebb változtatással máig hatékonynak bizonyultak. És ami még fontosabb, a Társaság kezdetől fogva úgy alakította szervezetét és programját, hogy a nyelvészetben hamarosan tudományos fórummá vált, és ennek következtében számos indíttatást adott nyelvtudományunknak.

Végezetül – úgy gondolom – legalábbis röviden illik rámutatni arra, hogy a Társaság tisztikarának és tagságának elsősorban milyen jellemző tettei és milyen jellemző vonásai eredményezték a jelzett virágzást és azt, hogy a Társaság tudományos fórummá tudott válni.

Először is Társaságunknak mindig sikerült mozgósítani a legkiemelkedőbb nyelvészeket és sok kiváló irodalomtörténészt, történelem- és néprajzkutatót a Társaságban való munkálkodásra.

A tisztikart és tagságot egyaránt határozott tenni akarás jellemezte, hogy a kettős fő célt (felkelteni az érdeklődést a nyelv, anyanyelvünk és a nyelvtudomány iránt, valamint művelni a nyelvtudományt) minél teljesebben megvalósítsák.

A Társaság irányítására és működésére a következetesség, a pontosság, sőt a szigorúság volt a jellemző (ragaszkodtak a megtervezett program megvalósításához; mind a három fajta ülést időben megtartották; az elnök és a tisztikar tagjai szinte minden ülésen megjelentek; az ülésekről – a résztvevők név szerinti felső-

rolásával – jegyzőkönyvet készítettek, amelyeket rendre megjelentettek a Magyar Nyelvben).

Érthetően, a Társaság működésének középpontjában a folyóirata állt. Igen gyorsan rendkívül átgondolt és pontos szerkesztésmódot alakítottak ki. A Magyar Nyelv mindig minta volt e tekintetben.

Végül a körültekintő és ügyes gazdálkodás is jellemezte a Társaságot.

Íme a megalakult Magyar Nyelvtudományi Társaság üzenete, példája. Kövessük a példaadást napjainkban is, figyelembe véve az idők szavát!

Kulcsszók: Magyar Nyelvtudományi Társaság, Szily Kálmán, Gombocz Zoltán, nyelvtudomány.

A hivatkozott irodalom

BÁRCZI GÉZA 1965. A Magyar Nyelvtudományi Társaság hatvan éve. Magyar Nyelv 61: 4–12.

FEHÉR KRISZTINA 2011. Gombocz Zoltán mint európai nyelvész. Magyar Nyelv 107: 72–8.

KISS JENŐ 2005. Százéves a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Magyar Nyelv 101: 7–14.

MELICH JÁNOS 1835. Bejelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1935. május 7-én tartott felolvasó ülésén. Magyar Nyelv 31: 199–201.

The foundation and early years of the Society of Hungarian Linguistics – and their message for us today

The author began his talk by sketching evidence for the claim that, at the beginning of the twentieth century, the situation was ripe for the foundation of the Society of Hungarian Linguistics (social and linguistics-internal reasons, financial conditions). In October 1903, an appeal was launched by linguists, literary historians and scholars of folklore. At the statutory meeting (19 December, 1903), the Board of the society was elected and the draft statutes were agreed on. President Kálmán Szily presented the first issue of the Society's journal Magyar Nyelv [The Hungarian Language]. This issue contained the Society's programme entitled "What do we want?" Five tasks were defined, of which arousing the general public's interest in language and linguistics in general and the Hungarian language in particular, as well as doing high-quality scholarly work in linguistics, were the most important. The author then characterised two of the most active leaders of the Society, Kálmán Szily and Zoltán Gombocz. As soon as it was founded, the Society began to flourish: its organization and forms of activity are in force to the present day. Finally, the author discussed the devoted and effective work of the early members of the Society, setting it as an example for us today.

Keywords: Society of Hungarian Linguistics, Kálmán Szily, Zoltán Gombocz, linguistics.

SZATHMÁRI ISTVÁN